

BÂBERTİ'NİN, VASIYYE VE TAHÂVÎ AKİDESİ ŞERHLERİNDE "İMAN VE İSTİTÂAT" HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Arif AYTEKİN*

Özet

Mısır'da, Hanefî ekolünün temsilcileri ve müdafilerinden sayılan Ekmeluddin el-Bâbertî, (ö. 786/1384) hanefî akâidinin önemli risa-lerinden olup Ebû Hanîfe'ye isnat edilen Vasiyye'yi ve yine bu eko-lün en önemli Akâid risalesi olan Akidetü't-Tahâvî'yi şerh etmiştir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin inanç esaslarını temsil eden bu iki risale arasında önemli sayılacak farklılıklardan iki ana konu hakkında Bâbertî'nin yaklaşımlarını incelemek istedik. Zira bu konularla ilgili bazı meseleler hâlen çözümlenmiş değildir. Ebû Hanîfe'ye isnat edilen risalelerdeki reddiyeci üslup, çözümün zorlaşmasında en büyük etkenlerden biri sayılabilir. Halbuki sözü edilen konularda, Tahâvî'nin ibareleri çözümün yolunu göstermiştir. Bâbertî'nin, sözü edilen iki risaleyi de arz ettikleri özellikler doğrultusunda şerh ettiği görülmektedir. Buna göre o, Vasiyye şerhinde aklî ve man-tikî delillere daha çok yer verirken, Tahâvî Akidesi şerhinde eslem üslubu başarı ile kullanmıştır. Çünkü Tahâvî akidesi genellikle Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hadislerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî ekolü, Tahâvî, Bâbertî, iman, istitâat, Vasiyye, akîde, uzlaş.

Bâbertî's views on "the Belief" and "Power of Man to Act" in His Expounding on The Wasiyya and The Creed of Tahâvî

Abstract

Ekmaluddin Bâbertî who was one of the representatives of the Hanafî sect in Egypt had expounded both of the Wasiyye attributed to Abû Hanîfe and the creed of Tahâvî the perfect article of Hanefî schools. But there are two important differences between these articles about "the believe" and the "power to act" for man. We try to get out how Bâbertî reconciles these contrary views as a Hanafî scholar. But it will be seen that the problem has been unsolved as it was up today. Because Bâbertî had explained these problems in accordance with the feature of these articles. It is a matter of fact that the views of Tahâvî on these problems are more understandable from the other one in respect of the explanations of Bâbertî. Because Tahâvî had deduced his creed, in general, from the Quran and the Traditions of the Prophet (peace be up on Him).

Key Words: Hanefî, Tahâvî, Bâbertî, belief, power to act, Wasiyye, creed, reconcile.

GİRİŞ

Daha Hz. Peygamber döneminde müslümanlar arasında itikadî konularda bir takım meseleler kendini gösteriyordu. Bunlarla ilgili sorular soruluyor, Resûlüllah(s.a.v.) tarafından bunlara cevaplar veriliyor ve gereği kadar açıklamalar yapılıyordu. Bu tür meseleler, bunlarla ilgili sorular, bunlara verilen cevaplar ve bu hususlarda yapılan münakaşalar Hz. Peygamber'den sonra daha da artarak devam ediyordu. Kader meseleleri, iman ve tekfir meseleleri, büyük günah işleyenlerin durumu ve insan sorumluluğu gibi konular öne çıkıyordu.

İslam toplumunda kendini gösteren bu ve benzeri meselelere ilâveten yeni müslüman olanların eski inançları ve genişleyen İslam coğrafyasında yaşayan gayr-i müslim unsurların inançları ile de mücadele etme zarureti kendini gösteriyordu. Müslümanların kendi aralarındaki ihtilafları ile ilgili olarak Ayet ve Hadislerden oluşan sem'î deliller kullanılmak suretiyle meselelere çözüm aranırken, mülhitler başta olmak üzere gayr-i müslimlerle yapılan münakaşalarda aklî delillerin kullanılması kaçınılmaz oluyordu. Mülhitlerle yapılan münakaşalarda Hz. Ali'nin (40/661), Hasan el-Basrî'nin (110/728) ve Ebû Hanîfe'nin (150/7679) mücadeleleri örnek olarak zikredilebilir.

Müslümanlar arasında da tartışılan itikadî meseleler ve bu konulardaki temel ayrılıklar, hicrî IV. yüzyıla kadar bir takım itikadî mezheplerin doğmasına sebep olmuştur. Haricîler, Kaderiye, Mutezile, Cebriye ve Şia bunların belli başlılarını teşkil etmekteydi. Bu parçalanmışlığın karşısında, Kitap ve Sünnete bağlılığını sürdüren geniş halk kitlelerini temsil eden görüş mensuplarının takip ettiği yol "Ehl-i Sünnet" mezhepleri olarak bilinmektedir. Hanefilik, Eş'arîlik, Matürîdîlik ve Selefiye gibi¹.

Ehl-i sünnet dışı görüşlere karşı ilk mücadele vermek üzere itikadî ve kelâmî münakaşalara giren şahsiyet İmam Azam Ebû Hanîfe olmuştur². Onun itikadî görüşleri en önde gelen talebeleri tarafından tespit edilerek rivayet edilmiştir. Bu görüşlerin toplamına bizzat Ebû Hanîfe tarafından "el-Fıkhü'l-ekber" denmiştir. Bunlar da hicrî ikinci asrın sonlarında kaleme alındığı tahmin edilen "Fıkh-ı ekber (I)"³ ve hicrî dördüncü asırda kaleme alındığı tahmin edilen "Fıkh-ı ekber (II)"⁴, "Vasiyye" ve diğer risalelerden oluşmaktadır. Akait konusunda Ebû Hanîfe'ye isnat edilen beş eserin de müellifleri ve telif tarihleri bilinmemektedir. Böyle olunca da söz konusu risalelerde Ebû Hanîfe'ye isnadı sahih olmayan bazı ifadelerin ve görüşlerin var olduğu yolundaki tenkitlerin ve şüphelerin ciddiye alınması hususu gündeme gelmiştir.

Ancak bu gün elimizde, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini bize daha sahih bir şekilde aktaran mükemmel bir akait risalesi vardır: "Tahâvî Akidesi". Başka bir deyişle "Akidetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa".

Hicrî dördüncü asrın ortalarında, Ehl-i sünnet kelâm mezheplerinin doğuşu ve görüşlerinin tedvini ortamında, Selef imamlarından sayılan Ebû Hanîfe'nin görüşlerini, Selef metoduyla "Ehl-i sünnet Akaidi" olarak kaleme alan İmam Tahâvî'yi (321/933) hakkıyla tanıyan ve onun görüşlerini şerh eden en güçlü âlimlerden birinin de Ekmelüddin el-Bâbertî (786/1384) olduğu söylenebilir. Hanefiliğe sıkı bağlılığı ve bu mezhebin müdafii olarak bilinen Bâbertî, akait konusunda müstakil risaleler kaleme almış olduğu gibi, Hanefî ekolüne ait önemli iki risaleyi de şerh etmiştir. Bunlardan biri, Ebû Hanîfe'nin "el-Vasiyye" isimli eseri,

¹ - Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi (Giriş)*, s.19-25

² - İlyas Çelebi, *İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, s.20-34

³ -Montgomery Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam*, s.7-8

⁴ -A.J.Wensinck, *Muslim Creed*, s.264

diğeri de Tahâvî'nin Akidesidir. Söz konusu her iki risaleyi de şerh etmiş olması nedeniyle, Bâbertî'nin, Ebû Hanîfe'ye isnat edilen bazı görüşleri, Tahâvî Akidesi ile karşılaştırıp tadil ve tashih yoluna gitmesi beklenirdi. Bu konuda "İman" ve "İstifâat" meseleleri en bariz örnek olarak gösterilebilir. Zira bu iki meselede, Ebû Hanîfe'ye isnat edilen ifadeler ve görüşler, Tahâvî'nin Akidesindeki görüşlerle, bazı hassas noktalarda hemen hemen birbirine tamamen zıttır.

Şerhlerin Kısaca Tanıtımı

1-Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa

شرح عقيدة أهل السنة والجماعة

(Tahâvî Akîdesinin Şerhi)

Bâbertî, Tahâvî Akidesi şerhini⁵, dönemin Mısır Sultanı Şeyh el-Melik en-Nasrî Sırgatmış el-Melekî es-Salihî'ye (759/1358)⁶ ithaf eder. (Orhan Gazi ve I. Murat dönemi). Bu eser, lafzî olmaktan çok tefsîrî bir şerh olup yoğun bir şekilde Kur'an ve Hadis kültürü arz eder. Şerhin bu özelliği Akidenin metnine bağlanmalıdır. Zira Tahâvî, Akideyi lafız ve mana olarak Kur'an ve Hadis gibi iki ana kaynaktan mülhem net ve açık ifadelere dayandırmaktadır. Tahâvî, bu kaynaklara bakış açısını ve istihraç metodunu da İmam Ebû Hanîfe'den ve İmamın iki yakın talebesi olan İmam Ebû Yusuf (182/798) ile İmam Muhammed'den (189/805) aldığını Akidenin en başında ifade etmektedir.

⁵ - Arif Aytokın, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şüûnî'l-İslamiyye, Kuveyt, 1409/1989 I. baskı (Tenkitli neşir.) Orta boy ve 157 sayfa. (Bâbertî şerhi, Abdüsselam b. Abdî'l-Hadî Şennâr tarafından 2009 tarihinde Dâru'l-Beyrutî. Ancak bu kişi neşrine esas aldığı yazma ya da matbu her hangi bir kaynak zikretmez. Fakat dip notlarındaki tahriçler dışında eserin ana metni, bizim, esere ait üç ayrı yazma nüshadan tercihimiz neticesinde ortaya konan metinle aynıdır. Bize ait olan bu neşir, eserin ilk neşri olması hasebiyle adı geçen neşir tarafından zikredilmesi yayıncılık ciddiyeti açısından elbette beklenen bir husustur.

⁶ - Ebû'l-Mehâsin, *en-Nüccümü'z-Zahire*, I/328

2- Şerhu'l-Vasiyye:⁷

هذا شرح أكمل الدين على وصية الامام أعظم رضي الله تعالى عنه

Bâbertî, yukarıda orijinal başlığı olduğu gibi verilen bu eseri, Mısır Memlûklü saltanatı dönemi Kahire Valisi emir Seyfûddevlâ ve'd-Din Karaboğa el-Hâsekî'ye (802/1399)⁸ ithaf etmiştir. Eserin girişinde şârih, "el-Baybûrtî" nisbesi ile tanıtılır. Bu imlâ, nisbesi konusundaki ihtilafa açıklık getirir ve onun Bayburt asıllı olduğunu gösterir. Bâbertî'nin Vasiyye şerhi, Tahâvî şerhine nispetle daha çok cedel metoduyla kaleme alınmıştır. Buna bakarak şârihin, metnin ruhuna uygun bir dil ve metot kullandığı yahut iki şerh arasında geçen kırk yıllık zaman içinde giderek kelâmî metodu benimsediği söylenebilir. Şerh 78 sayfadır. Şerhin daha başka yazma ve matbu nüshaları varsa da biz elimizde bulunan Süleymaniye, Düğümlübaba, 199/1 kayıtlı baskıdan istifade ettik.

A- İMAN

1- Etimolojik olarak

a) Geçişli ve geçişsiz kullanımı açısından "İman" kelimesi: İman, korkunun zıddı olan "el-Emnü" maddesinden türetilmiş "İf'al" vezninde bir isim olup güven duymak, boyun eğmek ve kabullenmek manalarını ifade eder. Sülasî üzerine hemze ilâvesi ile geçişli olan آمن fiili, sülasî olarak da bir meful almak üzere geçişli olabilmektedir: أمنت "Emintühû" yani ondan emin oldum. Hemze ile geçişli yapıldığında ise iki meful alır: أمنت زيدا عمرا (Âmentü Zeyden Amran), Zeyd'i Amr'e güvenir kıldım, yani Zeyd'in Amr hakkındaki endişelerini giderdim, onu rahatlattım. Emin kılmak ve emin olmak anlamı verilen bu kelimeye, gerek mecaz olarak gerek gerçek olarak "tasdik" anlamı yüklenmektedir.

İman kelimesi müteaddî olarak Allah hakkında kullanıldığında ب "bâ" harfi ile geçişli yapılır ve "küfür" karşıtı olan "tasdik" anlamını

⁷ -Süleymaniye, Düğümlübaba, 199/1 Basım tarihi: 1289/1868 (Sultan Abdülaziz dönemi.) Eserin 1328/1906, yani Sultan II. Abdülhamit dönemi baskısında Mısır emirine ait ithaf bölümü metinden çıkartılmıştır.

⁸ -Karaboğa el-Esenboğavî, Türk yahut Türkmendir (Yıldırım Beyazid dönemi). Mısır Sultanı Berkûk'a karşı bir ayaklanmada Emir Ayıtmuş vakasında almış olduğu yaralar yüzünden vefat etmiştir. (es-Sehavî, *ed-Davû'l-Lami'*, Müccel, 3, Cüz, VII/214

ifade eder: *الله آمن بالله* örneğinde olduğu gibi. Allah'tan başkaları için ل "li" harfi ile kullanıldığında ittiba, istima ve teslim anlamını ifade eder⁹:

10 فما آمن لموسى إلا ذرية من قومه على خوف¹¹ يؤمنون بالله و يؤمنون للمؤمنين.

örneklerinde olduğu gibi.

b) İmanın asıl rüknü olan "Tasdik"ın diğer kavramlarla olan ilişkisi:

ba)İtikat: (Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek¹²). Tasdik, temelinde ilim olan itikattır; "takva" örneğinde olduğu gibi... Çünkü tasdik, ilimden ayrı zihinsel bir hükümdür. Nitekim bir şeyi bilmeyen kimse bazen o şey hakkında hüküm vermektedir. Ayrıca kelime manası itibariyle tasdik, haberi verene, ihtiyarî olarak doğruluk isnat etmektir.

bb)İnkıyat: (Kalben boyun eğmek). Tasdik ve İnkıyat, biri diğerinin varlığını gerekli kılan iki kavramdır. Bu yüzden de bir kimse için "esleme" denildiğinde, onun teslim olduğu ve boyun eğdiği ve iman ettiği anlatılmış olur. Ne var ki "tasdik", verilen haberler hakkında olup "inkıyat" ise emirler ve nehiylerle ilgilidir. İman da her iki duruma göre hem tasdik ve hem de inkıyat şeklinde oluşmaktadır.

bc)İkan: (Şek ve şüphenin kaldırılmasıyla bilginin kesinlik kazanması¹³). Tasdik, bazen İkandan sonra gelmektedir. İkan tasdiki gerekli kalmaz. Nitekim bir kimse mucizeyi görür ve gösteren kişinin Peygamber olduğuna dair kendisinde kesin bilgi oluşur ama bu kişi yine de onu ihtiyarî olarak tasdik etmeyebilir. Bazen de tasdik, ikandan önce gelebilir. Nitekim ahiretle ilgili yakîn, peygamberi tasdik ettikten sonra oluşur. Buradan da anlaşılacağı gibi İkan, iman demek değildir.

bd)Marifet: "Bir şey hakkındaki tikel/cüzî, özel ve ayrıntılı bilgi olup zıddı inkârdır"¹⁴ şeklinde ifade edilen marifet kelimesi ile "tasdike sevk eden marifet"¹⁵ kast edilmiş olmalıdır. Yoksa marifetin zıddı tanımamak ve bilmemektir. Bu yüzden de tasdik kapsamına girmemekte-

⁹ -Zemahşeri, *Keşşaf*, 1/46; Razi, *Tefsir-i Kebir*, II/23; Ebu'l-Bekâ, *Kiilliyat*, 1/361

¹⁰ -Yunus, 10/83

¹¹ -Tevbe, 9/61

¹² -Mustafa Sinanoğlu, *İman*, DİA, XXII/212

¹³ -Zemahşeri, *Keşşaf*, 1/51

¹⁴ -Süleyman Uludağ, *Marifet*, DİA, XXVIII/54

¹⁵ -Matürîdî, *Kitabü't-Tevhit*, s. 495 (Bekir Topaloğlu terc.)

dir¹⁶ ve dolayısı ile marifet iman sayılmaz. Nitekim tasdik ve marifet aynı şey değildir. Zira tasdik, bir şeyi haber verenin vermiş olduğu haberle ilgili olarak kalbin kurduğu bir bağıdır. Kurulan bu bağ ve ilgi, tasdik eden kimsenin ihtiyarı ile gerçekleşen kesbî bir iştir. Marifet ise, her hangi bir ihtiyar söz konusu değilken de var olabildiği için tasdik gibi değildir. Bu algı bir kimsenin ihtiyarı dışında bir şeyi görmesi gibidir. Bu ve benzeri özelliklerinden dolayı marifet iman değildir. Fakat tasdik imandır.

2-İstilahî olarak

Şer'î iman, ya sadece kalbin veya sadece lisanın amelidir. Yahut her ikisinin amelidir veya diğer azalarla birlikte kalbin ve lisanın her ikisinin birden amelidir. Buna göre: İman ya sadece tasdikten ibarettir ve ikrar sadece dünyevî ahkâmın uygulanması için şart olup imanın rüknü değil yahut da ikrar şartına bağlı olarak tasdikten ibarettir. Birinci görüş Matürîdî'nin tercihi, ikincisi ise Eşarî'ye aittir¹⁷. "İman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmektir." ¹⁸ Bu tarif, Ehl-i sünnet mezhep imamları arasında sadece Ebû Hanîfe'ye isnat edilmektedir. Diğer imamlar, imanun tarifine "amel" "marifet" ve "kavl" gibi rükünler de koyarlar.¹⁹ İmanun tarifine "amel" unsurunu koyanlar, imanun artıp eksildiğini kabul ederler ve itaatların imanı arttıracağını, günahların ise imanı azaltacağını belirtirler. Ebû Hanîfe ise, "İman artmaz ve eksilmez" hükmünü koyar. Aslında bu hüküm, sadece "Lügavî İman" hakkında geçerli olabilir. Zira lügat anlamındaki iman, kalbin bir şeye kesin kanaat getirmesinden ibarettir. Bu da sadece "tasdik" unsuruna bağlıdır²⁰. Onun için bu tür tasdikte doğru yanlış, hak batıl iyi veya kötü, dinî veya din dışı olmak gibi bir ayırım gözetilmeyebilir. Sırf kalbin kanaati olması yönünden de azı çoğu olmaz ve azalıp çoğalmadığı gibi kuvvetlisi ve zayıfı da söz konusu de-

¹⁶ -Murat Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 135

¹⁷ -Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, I/361-365

¹⁸ -Bâbertî, *Şerhü'l-Vasiyye*, s.4. (İmanun tarifi, el-Fıkhü'l-ekber'de "İman, ikrar ve tasdikten ibarettir" şeklinde daha kısa olarak tarif edilirken el-Âlim ve'l-Müteallim'de "İman: Tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islam demektir" şeklinde tarif edilir. Bununla birlikte el-Âlim ve'l-Müteallim risalesi araştırmamızın konusuna alınmadığı için buradaki tarif, değerlendirmeye alınmamaktadır. Fakat bu husus, Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kabul edilen ifadelerin isnadındaki sıhhat sorunu açısından önemli sayılabilir.

¹⁹ -Ahmet b. Hanbel, *er-Reddü ala'z-Zenadika ve'l-Celmiyye*, s. 112- 113; İbn Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-Lafz*, s. 251(Akâidü's-Selef Külliyyatı, Dr. Ali Sami en-Neşşâr neşri. İskenderiye, 1971)

²⁰ -Cürcânî, *Ta'rifât*, İman maddesi.

ğildir. İmanın kanaat anlamına gelen bu kullanımına Hz. Yakub'un (a.s.) oğullarının babalarına hitaben "وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ... Şimdi biz doğruyu söylesek de sen bize inanmazsın"²¹ sözü örnek olarak verilir. Buradaki iman kelimesi kanaat getirmezsin/güvenmezsin anlamındadır ve şer'î imanı ifade etmez.

İnanç konusunda ise tarifi yapılan ve özellikleri anlatılan iman, "şer'î iman" olmalıdır²². Akait risalelerine bakıldığında zaten bu husus görülmektedir. Zira imanın aslı rüknü üzerine en azından zait rükün olarak "ikrar" unsuru konmuştur. Mademki iman bir zait rükün alabilmiştir, o zaman "amel" ve "marifet" gibi başka unsurlar da rükün olarak eklenemez mi? Bu yönü ile de imanun artıp eksilmesi imkân dâhiline girmiş sayılamaz mı? Bu gibi şeyler gerçekten imkânsız mıdır? Bu noktada söz konusu imkânı imkânsız hale getiren etken nedir diye sorulunca ileri sürülen gerekçe enteresandır: "İman artmaz ve eksilmez; çünkü imanun eksilmesi ancak küfrün artmasına bağlıdır ve artması da küfrün eksilmesine bağlıdır. O zaman bir kişi aynı anda nasıl hem mümin ve hem de kâfir olabilir?"²³ İşte bu gerekçe ile ve bu mantık üzerinden giderek şârihler tarafından "İman artmaz ve eksilmez" hükmünün açıklaması ve ispatı için aklî ve naklî birtakım deliller ileri sürülmektedir. Fakat delillerin, üzerine oturtulduğu esas yeterince sağlam değil ve bunun ispatı da mümkün görünmemektedir. Yani imanun azalmasının küfrün artmasına bağlı olduğu ve bunun zıddı nasıl ispat edildi? Zira anlatılan konuda, sadece imandan ve müminden bahsedilmekte olup henüz küfür söz konusu değildir. Müminin kalbinde "küfür" yoktur ki, iman ile bileşik kaplar misali karşılıklı pozisyonlar almış olsun! Görüldüğü gibi, "imanun zıddı küfür olduğu için biri diğerinin yerini alır" tarzındaki bir mantığın²⁴ üzerine oturduğu sağlam ve geçerli bir temel yoktur. Çünkü insan kâfir ise mümin olabilmesi için bu küfrü kalbinden atmak suretiyle onu terk

²¹ -Yusuf, 12/17,

²² -Cürcânî, a.g.e., a.y.; Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, 1/370. (Burada iman, inananlar açısından beş kısma ayrılır: 1- İman-ı Matbu': Meleklerin imanıdır. 2- İman-ı Makbul: Müminleri iman. 3- İman-ı Masum: Peygamberlerin iman. 4- İman-ı Mevkuf: Bidat ehlinin iman. 5- İman-ı Merdud: Münafıkların iman.); Buna göre açıktan şehadet getirip bir takım amel de işleyip fakat itikat etmemiş olanlar münafıktır. Şehadet getirip amel işlemeyen ve fakat itikat eden ise fâsıktır. Şehâdeti kasten terk eden ise kâfirdir.

²³ -Bâbertî, *Şerhü'l-Vasiyye*, s.12

²⁴ -Bâbertî, a.e. s. 13

eder ve sonra imana girer²⁵. Böylece bir kişide aynı anda hem küfür ve hem de iman zaten bir arada bulunmamış olur.

İmanın artmasına ve dolayısı ile de eksilmesine dair ileri sürülen ayetlerin²⁶ ve Hadis kitaplarında imanun artması ve eksilmesi konularına tahsis edilen bölümlerdeki Hadislerin²⁷ Bâbertî tarafından yapılan yorumları, Ali b. Ebi'l-İzz (792/1390) gibi bazı âlimler hariç, genelde diğer Hanefî âlimlerin yorumları ile aynıdır. Bâbertî bu hususta "Teceddüt" formülünü kullanır. Ona göre imanun artması, "Teceddüdü'l-emsal" yoluyla devam etmesi demektir²⁸. Fakat imanun aynen yenilenmek suretiyle varlığını sürdürmesinin, artması anlamına gelemeyeceği açıktır. Yine onun, imanun artmasından maksadın, imanun meyvesinin, nurunun ve ışığının kalpte artması şeklindeki yorumu da aslında imanun arttığını göstermez mi? Ayrıca imanun artmasını, iman edilecek olan hususlar demek olan "Mümenün bih" konusuna bağlayan görüş de²⁹ öncelikle imanun bir şekilde artış gösterme özelliğini ispat etmiş sayılmaz mı? "Mümenün bih" deliline bağlı olarak vahyin kesilmesi ile artık imanun artma imkânının kalmadığı ifade edilmek isteniyorsa Kur'anda bunun da aksine bir delil mevcuttur: "**Bir kısım insanlar, kararlı, imanlı ve yürekli müminlere: 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı savaşçı kuvvetler topladılar, aman sakının onlardan, koruyun kendinizi!' dediklerinde, endişe ve korku içeren bu haber, onların imanlarını bir kat daha arttırdı da bu iman ve kararlılıkla: 'Allah bize yeter; O ne güzel vekildir,' dediler**"³⁰. Görüldüğü gibi ayette, birtakım insanlar müminlere bir haber uçuruyorlar ve bu haber üzerine onların da imanları artıyor. Burada yeni gelen bir ayet yoktur ki "mümenün bih" sayılsın!

Artan şeyin, azalabileceği aklen mümkün ise de ayrıca imanun azaldığına işaret eden naslar da mevcuttur: "Hesap verme günü, insaf sahibi olan kimselerce yalanlanacak bir şey değildi aslında. Zaten onu, ancak hükümleri çiğneyen ve günaha dalmış olan kimseler yalanlamaktadır. İşte böyle birine ayetlerimiz okununca bunlar, 'eskilerin ma-

²⁵ -Bakara,2/256

²⁶ -Tevbe, 9/124-125; Al-i İmran, 3/73; Enfal, 8/2; Ahzap, 33/22; Meryem, 19/76; Müddessir, 74/31; Fetih, 48/4; Âl-i İmran,3/173

²⁷ -Buharî, İman,3; Müslim, İman, 12; Ebû Davut, Sünnet, 16;Tirmizî, İman, 2617

²⁸ -Bâbertî, a.e. s. 13

²⁹ -Bâbertî, Şerhü'l-Vasiyye, s.14

³⁰ -Âl-i İmran, 3/173

salları' derdi. Gerçek onun dediği gibi değildi; tam aksine onlar vicdansızlık yapıyorlardı. Zira işlemekte oldukları kötülükleri, kalplerini kirletmiştir" ³¹. Bu ayet, işlenen günahların, kişinin imanına zarar verdiğini açıklayan Hadis ile birlikte zikredilir: " Mümin, günah işlediğinde kalbinde kara bir leke oluşur. Eğer tövbe eder, günahından elini çeker ve bağışlanmayı dilerse kalbi de bu lekeden arınır. Günahı artarsa bu leke de artar. İşte bu, Allah'ın kitabında zikrettiği "Reyn" denen o kir tabakasıdır.³² Bu tabaka kalbi tamamen istila ederse o zaman imandan eser kalmayabilir. Bununla birlikte son âna kadar kişi yine mümindir ve kişinin azalan imanı yerinde sadece günah vardır ve bu da küfür sayılmamaktadır. Muhammed (s.a.v) in ümmetinin günahkârları da gerçek mümin iseler³³ işlenen günahlardan dolayı kalplerinde zarar gören ve azalan imanları yerine küfür girmiş değildir. Fakat bu günahkâr kullar ile zâhit ve günahsız kullar da bir ve eşit sayılamazlar.

Müminin imanı, iyi niyetine ve güzel amellerine bağlı olarak kalbinde nasıl artıyorsa, kâfirin de kalbinde beslediği kötü niyetler ve işlediği şer ameller yüzünden küfrü artmaktadır³⁴. Batıl olanları tasdik anlamına gelen "Küfür" de kâfirin kalbinde artarken zıddı olan imanla yer değiştirmiş olamaz, zira onun kalbinde zaten iman yoktur.

İmanın artıp eksilmeyeceğini kabul eden görüş sahiplerinin bu hususta ileri sürdükleri bir başka delil de iman ile amelin ayrı şeyler olduğu anlayışıdır. Yani amel imandan bir cüz değildir, o yüzden amellerin artması ile iman artmaz. Amel ile imanın ayrı şeyler oluşunun delili olarak da ayetlerde, amelin imana atfedilmesi gösterilir. Çünkü bir dil kuralı gereğince "Ma'tûf, ma'tûfun aleyhden ayırdır"³⁵.

Bâbertî'nin, imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği ve amellerin imandan bir cüz sayılmayacağı konularında ileri sürdüğü delillerin aksine Tahâvî'nin önemli bir başka Hanefî şârihi olan Ali b. Ebî'l-İzz, şer'î imanın artıp eksileceğine ve iman ile amellerin mukarenetine dair daha çok delil serdeder. Ebu'l-İzz bu hususta oldukça rahat ve Hanefî

³¹ -Mutaffifin, 83/13-14

³² -Tirmizî, Tefsir, 3334; Nesai, Tefsir, /2505; İbn Mace, Züht, 4244. (Tirmizî Hadis için Sahih ve Hasen der.) Müfessirler, Mutaffifin suresinin 14. Ayetinin yorumunda sözü edilen Hadisi hemen hemen ittifak halinde verirler.

³³ -Bâbertî, Şerhü'l-Vasiyye, s.14-15

³⁴ -Âl-i İmran, 3/90; Nisa, 4/137; Tevbe, 9/97

³⁵ -Bâbertî, Şerhu Akideti't-Tahâvî, s.108; Şerhü'l-Vasiyye, s.21-22

ekol mensuplarını da rahatlatıcı görünmektedir. Bu yönü ile o, Tahâvî'nin görüşlerini daha sahih bir şekilde aksettirir. Zira Tahâvî, "İman artmaz ve eksilmez" cümlesini kullanmazken, aynı şeye iman eden müminlerin arasındaki üstünlüklerden ve derece farklılıklarından bahseder. Ebu'l-İzz, imanun artıp eksilme kabul ettiğine dair nasları yine naslarla açıklamaktadır. Ayrıca o, amellerin imandan ayrı olduğuna dair ileri sürülen "atıf" kuralına göre matuf ve matufun aleyh arasındaki alaka-yı yine ayetlerden örnekler ile bu "mugayeret" in dört çeşidini verir³⁶ ve iman konusunda meselenin nasıl anlaşılacağını açıklar. Ona göre imandan söz edilirken kastedilen şey, yapılan bir amelden kastedilen şeyin aynı olabilmektedir.³⁷ O, amellerin iman bağlamında görülebilmeseine dair kullandığı delillerin üzerine³⁸ bu konuda daha başka şey söylemeyeceği kanaatindedir³⁹.

Tahâvî, "İman tek olup müminler imanun aslında eşittirler. Müminler arasındaki derece farklılıkları ve üstünlükler, haşyet, takva, arzulara uymama ve daha iyi olana tutunmakla olur" derken imanun, inananlara göre aslı itibariyle değişen bir şey olmadığını fakat inananların kendi durumlarına göre farklılıklar gösterdiğine dikkat çekerek bu farklılığın, imanun onların kalbinde artması neticesinde olabileceğine işaret etmek istemiş sayılır. Halbuki Bâbertî buradan imanun artıp eksilmeyeceği hükmünü çıkarmakla⁴⁰ bu hususta metnin ruhundan uzaklaştığı söylenebilir ve bunu da mezhebin yaygın müraccah görüşü hatırına yapmış olabilir. Eğer Ebû Hanîfe'ye isnat edilebilecek sahih görüş öyle olsa idi, Tahâvî, söz konusu ibareyi yani, "لا يزيد ولا ينقص" ibaresini İmama isnat ederek rahatlıkla Akide metnine koyabilirdi. Tahâvî Akidesinde "İmanun aslı" ifadesi ile lügavî anlamdaki "tasdik" i kast etseydi aynı ifadeyi iman konularını yani Amentü'yü sayarken de söylemezdi. Birinci örnek:

"...والإيمان واحد وأهله في أصله سواء" ⁴¹

³⁶ -Ali b. Ebî'l-İzz, a.g.e., s.324-325

³⁷ -ALİ b. Ebî'l-İzz, a.e. s.325-326

³⁸ -Bakara,2/177; Buhari, İman, bab: Edâü'l-hams mine'l-ıman... Müslim, 54/22; Ebû Davud, 5193; Tirmizî, 2689; Dr. Murat Sülün, *İman Amel İlişkisi*, s. 417 v.d.

³⁹ -Ebû'l-İzz, a. g. E, s.326

⁴⁰ -Bâbertî, *Tahâvî Akidesi şerhi*, s. 110.

⁴¹ -Bâbertî, *Tahâvî Akidesi şerhi*, s. 109

İkinci örnek:

“وأصل الإيمان هو الإيمان بالله تعالى وملئكه وكتبه ورسوله.”⁴²

Tahâvî Akidesinde, Ashabı sevmenin Din, İman ve İhsan olduğu beyan edilir. “Sevmek” kalbin amelidir. Öyleyse buna “İman” denebilir mi? Bu konuda Bâbertî hiç bir yorum yapmazken, Ebu’l-İzz, bu ifadeyi müşkil olarak niteler ve bunun bir mecaz olduğunu söyler⁴³.

B- İSTİTÂAT

(Fiili Meydana getiren *Kuvvet*,⁴⁴ *Kudret*,⁴⁵, *Takat*,⁴⁶, *Vüsat* ⁴⁷)

⁴² -Bâbertî, a.e., s.111

⁴³ -Ebü’l-İzz, a.g.e, s. 469

⁴⁴ - Cürcânî canlıya nispet edilmesi durumunda kuvveti, zor filleri yapmaya güç yetirmek olarak tarif eder ve şu şekilde sınıflandırır: Bitkisel varlık kuvvesi: *Tabiî kuvve*; canlı varlık kuvvesi: *Nefsânî kuvve*; insan varlığına ait kuvve: *Amelî kuvve*; akli kuvve: *Nazarî ve İlmî kuvve*. Ayrıca müstakil bir sınıflandırma ile “Kuvvet”i beş kısma ayırır: 1- Kuvve-i bâise; 2- Kuvve-i fâile; 3- Kuvve-i âikle; 4- Kuvve-i müfekkire; 5- Kuvve-i hâfıza

⁴⁵ -Kudret, hayat sahibi kimseye, iradesine bağlı olarak ister bedenî olsun ister malî olsun, fiilin işlenmesine ve terkine imkân sağlayan ve yine irade kuvvetine etki eden, iradeyi harekete geçiren bir sıfattır/özelliştir. Kudretin kısımları: 1- *Kudret-i Mümekkine*: Emre muhatap olan kimsenin emrin gereğini yerine getirebileceği kadar sahip olduğu kuvvetten ibarettir. Bu kadar olsun bir kudret, güç yetirilemeyen teklifin yapıldığına dair itiraz kapısını kapatmış demektir. 2- *Kudret-i Müyessire*: Emrin yerine getirilmesini kolaylaştıran kudret olup Kudret-i mümekkineden bir derece fazla olarak onun üzerine ilâve bir kudrettir. Fiil yapma imkânı birincisine, kolaylığı/bilfiil ortaya çıkışı da bu ikincisine bağlıdır. Bu Kudret-i Müyessire, malî vâcibâtın edası için şart koşulmuştur. Bedenî vâcibât için bu şart koşulmaz. Çünkü malî vecibelerin yerine getirilmesi, bedenî vecibelerin yerine getirilmesinden daha zordur; zira mal canın yongasıdır. Hükiim açısından iki kudret arasındaki fark şudur: Vâcibin aşının bekası için bu kudretin devamı şart koşulmamıştır. Onun için teklifin aşılı Kudret-i Mümekkineye bağlı olduğundan bu kudret sırf bir şart olmaktan ibarettir. Kudret-i Müyessireye gelince, teklifin aşılı buna dayanmadığı için başlı başına şart koştuktan ibaret değildir. Eş’arîler dâhil Ehl-i sünnetin tamamı Mutezileye muhalif olarak Kudret-i müyessirenin fiille birlikte bulunduğunu kabul eder. Aykırı görüş sahiplerine göre kudret arazdır ve iki zamanda bulunamaz. Kudret fiilden önce olmuş olsa fiil, daha kudret yokken meydana gelmiş olur ve bu da aklen olacak şey değildir. Fakat bilindiği gibi bu tür kudretin, fiilin meydana geldiği ana kadar kalması, tecceddü’l-emsal yoluyla mümkün görülmüştür. Öyleyse Kudret-i Müyessirenin devamı, vâcibin bekası için şarttır. Buna göre nisap miktarının ortadan kalkması ile zekâtın vücübu da kalkar. Öşür ve Haraç konusu da böyledir... (Cürcânî, *Ta’rifât*, ilgili maddae)

⁴⁶ -Tâkat, (“Güç yetirme” anlamında masdar, bir kök isim.) İnsanın kendi meşfeti ile fiilini yapabilecek kadarıyla sahip olduğu güçtür, enerjidir. “Ey Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyi bizlere yükleme” (Bakara,2/286) sözünün anlamı, yükümlülük konusunda hiç

İstîtâat, isteklerine bağlı olarak fiil yapabilmeleri için, Allah'ın, canlılarda yaratmış olduğu bir arazdır. Dil açısından istîtâat, kuvvet, kudret, takat ve vüsat eş anlamlı kelimelerdir. Kelamcılarının kullanımında ise istîtâat, canlıların bir fiili işlemede veya terk etmede kullandığı bir özelliştir, bir sıfattır. Gerçek istîtâat ise, var olması ile fiilin de varlığı söz konusu olan tam bir kudrettir. Hastalık ve benzeri engellerin kaldırılması ile elde edilen istîtâat ise geçerli olan ve iş gören "sahih istîtâattir"⁴⁸.

İstîtâat, kudret, kuvvet ve takat kelimeleri, insana ait olduğunda ve insan için kullanıldığında aynı anlamı ifade ederler. Bu da insan fiilinin meydana gelmesi için gerekli olan enerji, fiili gerçekleştirecek olan organların sağlamlığı, fonksiyonelliği ve fizikî şartların müsait oluşudur. Ebû Hanîfe'ye göre her bir fiil için gerekli olan istîtâat, ne fiilden öncedir ne de sonradır. İstîtâat ancak fiille birlikte bulunur. İstîtâat fiilden sonra olursa o fiil, bir kudret olmaksızın meydana gelmiş olur ki bu muhaldir. Fiilden önce bulunması da imkânsızdır. Çünkü istîtâat araz olması nedeniyle iki zamanda bulunamaz. Yani aynı kudret hem fiilden önce ve hem de fiil anında olamaz. Fiil anında kudret bulunmayınca da fiilin kudret olmadan meydana gelmesi demek olur ki bu muhaldir... Bu, eli olmayanın bir şeyi tutup almasına benzer!⁴⁹.

Halbuki kulda bulunan kudretin, "Teceddüdü'l-emsal" yoluyla istimrarı kuralı söz konusudur. Nitekim Bâbertî bu kuralı iman konusunda işletmişti. Teceddüd, yaratmayı ifade eder. Netice itibariyle kulda var olagelen kudreti Allah yaratmaktadır. Bu da kulun, Allah'a muhtaç olduğunu ispat eder. Öyleyse insanın, işlediği fiile ait bir kudrete önceden sahip olması, onun fiil anında Allah'a muhtaç olmadığını göstermez.

kudrete sahip olmamak değil, bunun anlamı, yerine getirilmesi çok zor olan demektir. Bkz. Ebû'l-Bekâ, *Külliyat*, I/224, III, 160

⁴⁷ -el-Vüs'u: İnsanın güç yetirdiği, kendisine sıkıntı vermeyen ve zor gelmeyen demektir (Zemahşeri, *Keşşaf*, I/327. Mekân ve hal nitelemelerinde de kullanılan bu kelime, yapılan fiil için kullanıldığında "kudret" anlamına gelmektedir. Kullanımlar hakkında geniş bilgi için bkz., Râgıp el-İsfahanî, *el-Müfredât*; Ebû'l-Bekâ, *Külliyat*, I/33-34

⁴⁸ -Cürçânî, *Ta'rifât*; (İstîtâat başlığı altında gösterilen ve istîtâat ile eş anlamlı olarak zikredilen Kudret, Kuvvet, Tâkat ve el-Vüs'u gibi terimlerin yine de birbirlerinden ayrıldığı noktalar söz konusudur. Buna göre: Kudret: Belli bir işi veya daha fazlasını gerçekleştirecek olan güçtür. Kuvvet: Alternatiflerden birini yapan güçtür. Tâkat: Sadece belli bir fiili yapmaya yetecek kadar olan güçtür. El-Vüs'u: Birden fazla fiili yapmaya elverişli olan güçtür. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *İstîtâat*, DİA, XXIII/399)

⁴⁹ -Bâbertî, *Vasiyye Şerhi*, s.51- 52

Böyle olmakla birlikte fiilden önce insanda kudretin bulunmasının açıkça nassa aykırı olacağı görüşü ileri sürülür. Bu görüşe göre kudretin fiilden önce bulunamayacağı hükmü: *وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ...* Allah zengindir, kimseye muhtaç değil, sizler ise O'na muhtaçsınız...⁵⁰ ayetine dayandırılır. Bir önceki hükmün illeti olarak "A'raz" gösterilir. İkinci delilin illeti de "İstîğna" kavramıdır. İstîtâatın fiilden önce bulunamayacağına karşı ileri sürülen beş delilden⁵¹ burada öne sürülen biri aklî diğeri naklî olan iki delilin de, verilen hükmü tam olarak karşılamadığı rahatlıkla söylenebilir.

Dolaylı olarak ve biraz da zorlama ile "Kudret fiilden önce bulunmaz" hükmünün verilmesinin en büyük sebebinin, "Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır" diyen Mutezileyi ret etmek olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Bâbertî, Vasiyye şerhinde "İstîtâat hem fiilden önce ve hem de fiille birlikte bulunur" diyen Tahâvî'yi hiç hesaba katmadan, fiilden önce kudretin varlığını kabul edenlerin Mutezile ve Kerrâmiye olduğunu söyler⁵² ve bu iki mezhep görüşünün dayandığı delili⁵³ başka bir ayetle⁵⁴ kendi görüşü doğrultusunda tevil eder⁵⁵. Bu teville göre, "...Yoluna gücü yetenlerin, Kâbe'yi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır, yani hac onlara farzdır..." ayetindeki istîtâatın, yol emniyeti ve yol hazırlığı anlamında "Selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât" cinsinden bir istîtâat olduğunu, yoksa fiili meydana getiren hakiki kudret olmadığını beyan eder. Bu beyanla, fiilden önce istîtâat yoktur, demeye getirir. Halbuki onun bu beyanına asla sığmayacak olan daha başka ayetler mevcuttur. Buna göre insan organlarının sağlamlığı ve fizikî şartların mevcudiyetinden ibaret olan ve fiilden önce bulunan zahîrî istîtâat dışında bir de fiille birlikte olup fiili meydana getiren ve yaratma anlamında Allah'a ait olan "bâtınî" istîtâatın varlığı söz konusudur.

⁵⁰ -Muhammed, 47/38

⁵¹ -Yusuf Şevki Yavuz, *İstâtât*, DİA, XXII/400

⁵² -Bâbertî, a.e., s.52

⁵³ -Bakara,2/286

⁵⁴ -Al-i İmran, 3/97

⁵⁵ -Bâbertî, a.e.s. 53

Fiilden önce bulunan "İstitâat" ile ilgili ayetlerin açıklamaları:

1-Fiilden önce bulunan istitâat:

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "...Ulaşım ve yeme-içme açısından gücü yetenlerin o evi/Kâbe'yi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır..."⁵⁶ Görüldüğü gibi Yüce Allah, hacı gücü yetene farz kılmıştır. Sadece hacceden bu işe güç yetirecek olsaydı hac ancak haccedenlere vacip olurdu ve hac ibadetini terk eden kimse de sorumlu tutulmazdı. İslam'da bunun böyle olmadığı herkesin malumudur. Yine Yüce Allah: فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ "...Demek ki siz, kendinizi Allah'a itaatten alıkoyacak yakın riskler taşımaktasınız. O zaman elinizden geldiğince Allah'a isyandan ve dolayısı ile kendinize zarar verecek davranışlardan kaçınınız..."⁵⁷ buyurur. Burada, kullardan güçlerinin yettiği kadarıyla takva, istenmiştir. Eğer Allah'a isyandan kaçınmayanın takvaya gücü yetmemiş olsaydı ancak takvaya gücü yetenlere takva vacip olmuş olurdu ve sakınmayan da sorumlu tutulmazdı. Bunun da yanlış olduğu açıktır. Yine zihar keffareti ile ilgili olarak فَهَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فِطْعَامَ بَيْتِنَا وَمَسْكِينَا "...Köle azadına imkân bulamayan kimse, hanımı ile temasa girmeden önce, aralıksız iki ay oruç tutacaktır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyuracaktır..."⁵⁸ buyurulur. Buradaki güç yetersizliğinden maksat, fiil için gerekli araçlar ve sebeplerdir. Başka bir ayette harbe çıkmak istemeyen münafıkların, "gücümüz yetseydi elbette biz de sizinle birlikte harbe çıkardık..."⁵⁹ demeleri de bunun gibidir. Maddî imkânı ve sağlığı yerinde olmayanların cihattan geri kalmalarına zaten izin verilmişti⁶⁰. Bu yüzden sadece maddî imkânı olup da izin isteyenlerin üzerine gidilecekti⁶¹.

⁵⁶ -Âl-i İmran, 3/97

⁵⁷ -Tagâbün, 64/16. (Bkz. Ayetin devamı, mükellefiyet gereği yapılacak fiilleri sıralar: "...Allah ve Resûlünün dediklerini dinleyin ve itaat edin. Yakınlarınıza karşı gösterdiğiniz yumuşak ve uyumlu davranıştan sonra mallarınızı da kendinize iyiliği dokunacak şekilde harcayın. Çocuklarınızın gönüllerine girin, ellerinden tutun. Böylece kendinizi mal bağımlılığından kurtarmış olursunuz. Her kim nefsinin cimriliğinden kurtulursa işte onlar, gerçek kurtuluşa erenlerdir.")

⁵⁸ -Mücadele, 58/4

⁵⁹ -Tevbe, 9/42

⁶⁰ -Tevbe, 9/91

⁶¹ -Tevbe, 9/93, (Ayrıca bkz. Nisa, 4/25; Buhari, Taksirü's-salât, 19,...; Ebû Davud, Salât, Hadis No: 952; Tirmizi, Salât, Hadis No: 372; İbn Mâce, Salât, Hadis No: 1223)

Bu naslarda geçen "istitâat"ın, fiil ile birlikte bulunan istitâat olmadığı açıktır⁶². Öyleyse bunlar fiilden önce bulunan "zahirî istitâat" olup Bâbertî'nin Vasiyye şerhinde îma ettiği gibi⁶³ "Selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât" kavramı, istitâatın dışında görülemez. Çünkü bu da bir istitâattır ve biz-zat Bâbertî tarafından "zahirî istitâat" olarak adlandırılmıştır. Fiilin meydana gelmesi için zarurî olan "hakikî istitâat"ın yaratılması kulun iradesine bağlı olduğu söylenirken⁶⁴ kulun iradesinin de zahirî istitâate bağlı olduğu unutulmamalıdır. Zira elleri olmayan bir kimse, eline kalem alıp yazı yazmayı murat etmez. Vasiyye şerhinde belki de sırf metne sadık kalma uğruna fiilden önce bulunan "Selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât"a "istitâat" demeyen Bâbertî, daha sonra görüleceği gibi, Tahâvî Akidesi şerhinde oldukça rahat ve o kadar da anlaşılırdır.

2- Fiil ile birlikte bulunan İstitâat: (Batnî İstitaat)

Fiili meydana getiren gerçek istitâatın Allah'a ait olduğunu ve kulun bu konuda hiçbir etkisinin ve yetkisinin bulunmadığını gösteren ayetler de mevcuttur:

... "مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّنْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ"...Dünyada gerçekleri duymaya güç yetiremiyorlar, hem de görmemekte ısrar etmelerinden dolayı doğruları göremiyorlardı..."⁶⁵. Çünkü bu konuda o fiiller için geçerli olacak gerçek kudretleri yoktu. Zira niyetlerine uygun olarak Yüce Allah onlarda bu kudreti yaratmıyordu. Yoksa onların, zahirî kudret anlamında gözleri kulakları ve bunlara ait kabiliyetleri vardı. Hızır'ın (a.s), yaşayacakları olay karşısında, kendisine sabretme konusunda söz veren Hz. Musa'nın sabretmeyip soru sorması neticesinde ayıpllanmış olması da Hz. Musa'nın kendisinde var olan kudreti yerinde kullanılmamasından dolayıdır. Zira söz konusu kudret mevcut idi ve sabır için harcayacağı bu kudreti soru sormada kullandığı için kınanmıştır. Demek ki kudretin yerinde kullanılmaması veya gerektiği yerde kullanımının terk edilmesi yani kudretin zayı edilmesi kınanmayı gerektiren bir tasarruftur. Bir kudretin iki maddî teallükünü kabul edenler için bu böyledir⁶⁶.

⁶² -Ali b. Ebi'l-İzz, a.g.e., s.426-427

⁶³ -Bâbertî, e.g.e.,s. 53

⁶⁴ -Bâbertî, a.y.

⁶⁵ -Hud, 11/20

⁶⁶ -Ali b. Ebi'l-İzz, a.g.e., s.427

Yine bu hususta, Yüce Allah'ın, imanı kendilerine sevdirdiği ve kalplerinde süslediği kimselerin hidayete ermesi⁶⁷; kimi isterse onun kalbini İslam'a açması nedeni ile o kimsenin iman etmesi ve kesin hidayetini bulması⁶⁸ gibi birçok örnek mevcuttur.

Hem fiilden önce ve hem de fiil ile birlikte kudretin varlığını gösteren naslar mevcut iken, kudretin ancak fiille birlikte olduğu kanaatine varanların, kudretin tek bir kudret olup iki zıt şeye uygun gelmeyeceğini ya da araz olmasından dolayı iki zamanda bulunamayacağından fiilden önce de bulunamayacağını savunanlardır. Fakat işin doğrusu ve mesele- nin çözümü, iki ayrı kudretin varlığı esasına dayanmaktadır. Böyle olun- ca kudret bir fiilin işlenmesinde de terk edilmesinde de geçerlidir. Buna göre de kudretin zıtlara teallüku mümkün olup emir ve mükellefiyet de buna dayanır⁶⁹.

Bâbertî, Vasiyye şerhinde istitâat konusu ile ilgili kelâmî ve çetrefil izahlara girerken Tahâvî Akidesi şerhinde oldukça rahat ve daha anlaşılır görünür. Onun bu şerhteki rahatlığı metne ve metnin daha anlaşılır ol- masına bağlanabilir. Bâbertî, metne uygun olarak istitâati, *batnî* ve *zahîrî* olmak üzere iki şekilde adlandırır. Batnî olan istitâat fiil ile birlikte bulu- nup Allah'a aittir. Bu ilahî kudret, kulun itaati hakkında ise buna "tevfîk" denir; masiyet hakkında olursa buna da "hizlân" denir. Bu hususlarda kulun hiç bir meşîeti olmadığı gibi⁷⁰ fiilin yaratılması başta olmak üzere kullar her zaman Allah'a muhtaçtır⁷¹. Zahirî istitâata gelince bu da vüsat, imkân, organların ve azaların sağlamlığı demek olup fiilden önce bulu- nur. Teklif de buna dayanmaktadır⁷².

Sonuç:

Ehl-i sünnet akidesinin temelini oluşturan ve bu akidenin en bü- yük temsilcisi olan Hanefî ekolüne mensup büyük şahsiyetlerden biri olan Ekmelüddin el-Bâbertî'ye ait iki şerh esas alınarak "İman" ve "İs- titâat" konularını sınırlı olmak şartıyla incelemeye çalıştık. Şerhlere esas teşkil eden metinlerdeki ihtilaflardan hareketle yapılan bu çalışmada,

⁶⁷ -Hucurat, 49/7

⁶⁸ -Enam, 6/125; Kehf, 18/17

⁶⁹ -Ali b. Ebi'l-İzz, a.e., s.429

⁷⁰ -İnsan, 76/30

⁷¹ -Fâtır, 35/15

⁷² -Bâbertî, *Tahâvî Akidesi şerhi*, s. 135-136

bazen oldukça şekli sayılabilecek düşünce farklılıklarını telif edebilecek imkânların var olduğu görülmüştür. İçine girdiğimiz bu gayretin temellerinin, Tahâvî Akidesinin önemli şârihlerinden biri olan Hanefî âlimlerinden Ali b. Ebî'l-İzz tarafından atılmış olduğu söylenebilir. Tahâvî Akidesi şerhlerinde Ebu'l-İzz ile Bâbertî'nin birbirlerine yakın görüşte olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şeyi, Bâbertî'nin Vasiyye ve Tahâvî Akidesi şerhlerinde görebildiğimizi söyleyemiyoruz. Bunun tek sebebi, Vasiyye ile Tahâvî Akidesi arasında tezada varan farklılıktır. Bu noktada, Hanefî akidesinin tashihi açısından, Tahâvî'nin görüşleri doğrultusunda bir tercih yapmak durumunda olduğumuzu belirtmeliyiz.

Bilindiği gibi, Ebû Hanîfe'ye isnat edilen risalelerin müellifleri belli değildir. Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kabul edilen risalelerdeki görüşlerin de gerçekten her şeyi ile ona ait olup olmadığı konularında kesin bilginiz yoktur. Akaid Risalelerinin İmam Ebû Hanîfe'ye isnadı, bunlardaki bütün görüşlerin de ona sahih olarak isnadı için yeterli olmayabilir. Halbuki Tahâvî, bizzat kaleme aldığı Akaid Risalesindeki görüşlerin Ebû Hanîfe'ye ve onun talabeleri olan İmameyn'e dayandığını bizzat ifade etmektedir. İşte bu isnat, daha sonradan râvî zinciri zikredilerek Ebû Hanîfe'ye yapılan isnattan daha sağlam görünmektedir. Buna göre Ebû Hanîfe'nin akideye dair en sahih görüşlerine biz Tahâvî ile kavuşmuş oluyoruz demektir. Nitekim Tahâvî, Hanefî Fıkıhı konusunda bu tür bir ilmî hizmeti, Beyanu me'âni'l-âsâr adlı eseri ile de ifâ etmiştir.

"İman" ve "İstitâat" konularında Bâbertî'ye ait iki şerhin mukayesesi sonucunda, "Musahhah Hanefî Akidesi" hususunda çok temel bir tercih ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz: Hanefî Akidesi deyince öncelikle Tahâvî'nin Akidesini anlamak daha doğru olacaktır.

Kaynakça:

1-Ahmet b. Hanbel, *er-Reddü ala'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, (Akâidü's-Selef Külliyyâtı, Dr. Ali Sami en-Neşşâr neşri. İskenderiye, 1971)

2-Ali b. Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-akîdetü't-Tahaviyye*, Şuayb el-arnavut neşri, I. Baskı, Dimeşk, 1981

3-Bâbertî, *Şerhu Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* (Tahâvî Akidesi), Vizaretü'l-Evkâf Kuveyt, 1409/1989 I. Baskı

4-Bâbertî, *Şerhu'l-vasiyye*, Süleymaniye, Dügümlübaba199/1, 1289/1868

5 -Buhari, Shiih-i Buhari.

6-Çelebi İlyas, *İmam Azam Ebu Hanife'nin İ'tikâî Görüşleri*, Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Baskı, İstanbul- 2000

7-Ebü'l-Bekâ, *Külliyat*, Dimeşk -1981

8-Ebü Davut, *Sünen-i Ebî Davud*

9-Ebü'l-Mehasin, *en-Nücumu'z-Zahire*, Kahire – 1963

10-İbn Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-Lafz*, (Akaidü's-Selef Külliyyâtı, Dr. Ali Sami en-Neşşâr neşri. İskenderiye- 1971)

11-İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace*

12-Mâtürfîdî, *Kitabü't-Tevhid*, (Bekir Topaloğlu terc.), İSAM Yayınları, Ankara – 2002

13- Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar neşriyat, İstanbul - 2005

14- Mustafa Sinanoğlu, *DİA*, XXII/212

15-Müslim, *Sahih-i Müslim*

16-Nesai, *Sünen-i Nesâî*

17-es-Sehavî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Davû'l-Lâmî'*, Beyrut, tarihsiz.

18-Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*.

19-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, Tahran, tarihsiz.

20- Süleyman Uludağ, *DİA*, XXVIII/54

21-Teftâzânî, *Tarifât*, İman maddesi.

22-Tirmizi, Sünen-i Tirmizi

23-Topaloğlu Bekir, *Kelama Giriş*, Damla Yainevi, İstanbul- 1981

24-Watt Montgomery, *Free Will and Predestination in Early İslam*,
Londom-1948

25-Wensinck A. J. , *Muslim Creed*, West Germany - 1965

26-Zemahşeri, 31-*Keşşâ, an ğavâmidi't-Tenzil*, Beyrut, 1971